

جلفای اصفهان محور توسعه گردشگری فرهنگی نویسنده: شهرام امیری

مقدمه

امروزه گردشگری، صنعتی پیشرفته و صلح آمیز است که در اولین دهه از هزاره سوم به انسان خسته از زندگی ماشینی، بحران ها، جنگ ها و نظایر آن نوید آرامش، امنیت و رفاه می بخشد.

شالوده این صنعت بر دو اصل اقتصاد و فرهنگ استوار است و لذا بر پایه این دو اصل جاذبه های طبیعی، اقلیم های متفاوت جغرافیایی و میراث تمدن بشری دستمایه های گران قیمتی را برای انسان ها به ارمغان می آورد. به این ترتیب و بر خلاف سده های گذشته این بار صنعت آدمیان را نه رو در روی یکدیگر بلکه در کنار هم قرار می دهد و آنها را به تماشای عظمت خلقت خداوندی در جلوه های شگفت طبیعت و دست سازه های دیگر انسان ها دعوت می کند و با تمدن ها و فرهنگ های گوناگون جامعه بشری آشنا می سازد [2].

از شاخه های رو به رشد گردشگری، گردشگری شهری و فرهنگی است که با توجه به امکانات موجود در شهرهای مختلف، خصوصاً شهرهای تاریخی، مقبولیت رو به رشدی در میان گردشگران دارد.

در میان شهرهای ایران اصفهان از منحصر به فردترین مناطقی است که بر اساس مولفه های گردشگری فرهنگی و شهری توان گسترش گردشگری شهری را داراست و با داشتن پیشینه ای کهن، بافت تاریخی و امکانات نسبتاً در خور بستری مناسب برای گسترش گردشگری محسوب می شود. در این نوشتار کوشیده ایم تا منطقه جلفا، از محورهای توسعه گردشگری اصفهان، را به اختصار مورد ارزیابی قرار دهیم.

اصفهان، منطقه نمونه گردشگری

استان اصفهان با مساحتی بیش از ۱۰۷,۰۰۰ کیلومتر مربع در مرکز ایران و در قلب فلات تمدن ساز مرکزی آن قرار گرفته. این استان دارای تنوع آب هوایی و اقلیمی است به گونه ای که می توان چهار فصل را به طور منظم در آن مشاهده کرد [3]. بنابراین آمار ارائه شده از سوی سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری، استان اصفهان بیش از دوازده هزار اثر تاریخی را در خود جای داده که در حال حاضر حدود دو هزار اثر از مجموعه این آثار به ثبت رسیده است [4] لذا در صورت فراهم آمدن زیرساخت های گردشگری استان اصفهان این توان بالقوه را دارد که به یکی از پر جاذبه ترین مناطق گردشگری کشور تبدیل شود.

بزرگ ترین رود فلات مرکزی ایران، زاینده رود، از مرکز این استان می گذرد و شهر باستانی اصفهان در میانه راه زاینده رود به تالاب گاوخونی، در مرکز استان و در قلب فلات مرکزی ایران جای گرفته. این شهر از کهن ترین شهرهای ایران است چنان که تاریخ ساخت آن را به سلسله های اسطوره ای پیش از تاریخ نسبت می دهند. آثار فراوان و بافت تاریخی اصفهان آن را به یکی از مراکز اصلی گردشگری فرهنگی ایران و جهان مبدل ساخته.

جلفای اصفهان، محور ویژه گردشگری

با نگاهی به تاریخ ارمنیان و به استناد اسناد و مدارک ارائه شده از سوی مورخان و محققانی نظیر پاستوس بوزند [5] و ... می توان دریافت که تاریخ این قوم به گذشته های دور؛ یعنی، به دوران حضور آریایی ها در مناطق جنوبی آسیا در هزاره دوم و اول پیش از میلاد مسیح (ع) بازمی گردد. ارمنیان همواره به این موضوع مفتخر بوده اند که نخستین قومی در جهان اند که در ۳۰۱ میلادی به وسیله گریگور مقدس، از نجبای ایران عصر اشکانی، به آیین مسیحیت گرویده اند.

تاریخ جدید این قوم از ۱۶۰۵ - ۱۶۰۶ م به بعد؛ یعنی، از زمان سلطنت شاه عباس اول صفوی آغاز می شود. در نخستین سال های سده هفدهم میلادی، ارمنیان جلفای ارس، که زیر فشار سیاسی و مذهبی امپراتوری عثمانی قرار داشتند همانند سایر ارمنیان از پادشاه صفوی خواستند تا با فتح مجدد آن مناطق، که متعلق به دولت ایران بود، آنان را از آزار و اذیت عثمانیان رهایی بخشد. شاه نیز پس از کسب قدرت نظامی کافی و بعد

از فتح تبریز در ۱۶۰۴م به منطقه قفقاز لشکر کشید و جنگی طولانی و خونین بین قوای او و عثمانی در گرفت و درست در گیرودار این جنگ با ارمنیان جلفای ارس آشنا شد.

گویا تقدیر برای ارمنیان منطقه قفقاز سرنوشتی متفاوت رقم زده بود زیرا شاه در نهایت مجبور شد تا تمامی ارمنیان قفقاز را به دلیل شرایط جنگی سخت و دایمی این منطقه به داخل ایران کوچ دهد. از میان ارمنیان منطقه قفقاز ارمنیان جلفای ارس به دلیل متمول بودن یا به دلیل آنکه زودتر از دیگران از شاه اطاعت کرده بودند مورد توجه ویژه وی قرار گرفتند. ارمنیان شهرنشین پس از طی فراز و نشیب فراوان در ۱۶۱۸م، در ساحل جنوبی زاینده رود اصفهان، جلفای جدید را بنیان نهادند [6].

ساخت جلفای جدید در منطقه جنوبی شهر و در ساحل جنوبی زاینده رود به دلخواه ارمنیان و با موافقت شاه به شیوه بسیار زیبایی طراحی و اجرا شد. در این منطقه پیش از این هسته های روستایی زیادی وجود داشت بنابراین ساخت جلفا به آسانی میسر شد [7].

شهرسازان ارمنی جلفا را به دو قسمت شرقی و غربی تقسیم و خیابان بزرگی را در مرکز آن ایجاد کردند که به یاد رهبر ارمنیان در کوچ بزرگ خواجه نظر نام گرفت. سپس، کوچه ها و محلات ده گانه را در ابتدای این خیابان بنا کردند که برخی از آنها همچنان باقی اند [8].

امروزه، پس از گذشت قریب به چهارصد سال از تأسیس جلفا این منطقه می تواند نقشی مهم در توسعه گردشگری فرهنگی در اصفهان و ایران داشته باشد. در ادامه توانمندی های این منطقه را از منظر گردشگری مورد بررسی قرار می دهیم.

گردشگری تاریخی (بازدید از جاذبه های تاریخی)

جلفای اصفهان در طول تاریخ خود بارها گسترش یافته، خصوصاً در عصر صفوی و طی سال های ۱۶۱۸، ۱۶۳۰ و ۱۶۵۵م [9]. معماری جالب جلفا تلفیقی بود منطقی از ویژگی های معماری ارمنستان با اوضاع اقلیمی و مصالح ساختمانی محلی و موازین و شرایط فرهنگی معماری عصر صفوی. به عبارت دیگر معماری ارمنستان، که بدون شک تحت تأثیر شرایط محلی و در مقاطعی نیز تحت تأثیر امپراتوری بیزانس و روسیه بوده، در اوج نبوغ معماری ایرانیان؛ یعنی، در مکتب صفوی درجلفا جلوه گر شد و در شهرسازی، بناهای مسکونی، بازارها، کارگاه ها و خصوصاً، کلیساهای زیبای جلفا خود را نمایان ساخت و سپس، در قالب مکتب معماری جدیدی حتی به سرزمین مادری ارمنیان، ارمنستان، انتقال یافت [10].

معماری جلفا و شهرسازی زیبای آن، که امروزه بخش مهمی از آن باقی مانده، می تواند مورد توجه گردشگران داخلی و خصوصاً خارجی، که عمدتاً از کشورهای غربی و شرق دور هستند، قرار گیرد. نظر سنجی های به عمل آمده از گردشگران خارجی نشان از آن دارد که آنان بسیار مشتاق اند این منطقه زیبا را، که تلفیقی از معماری غربی و شرقی را در خود جای داده، مورد بازدید قرار دهند [11].

گردشگری مذهبی (بازدید از کلیساها و اماکن مذهبی)

بنا بر گفته های سیاحان خارجی در جلفا در عصر صفوی پیروان فرقه های مختلف مسیحیت بیش از بیست کلیسا در این منطقه بنا کرده بودند که امروزه تنها سیزده بنا از مجموع این کلیساها بر جای مانده [12]. از میان این سیزده کلیسا نیز تنها دو کلیسای عمده جلفا؛ یعنی، وانک و حضرت مریم قابل بازدید عموم اند که با توجه به شمار کلیساهای جلفا این تعداد کافی به نظر نمی رسد.

با توجه به اینکه اکثر گردشگران خارجی که اصفهان را برای گردشگری فرهنگی و حتی گردشگری شهری انتخاب می کنند مسیحی اند و همچنین توجه به این نکته که اوج نبوغ معماری و هنرهای تزیینی ارمنیان نظیر کاشیکاری، نقاشی، گچ بری، سنگ تراشی، طلاکاری و مانند آن در کلیساهای جلفا جلوه گر شده محور گردشگری جلفا می تواند نقشی بسیار مهم در ایجاد تعامل فرهنگی و حتی گفت و گوی ادیان در میان پیروان ادیان الهی ایفا کند با این حال متأسفانه تاکنون کاری اصولی و جدی در این زمینه صورت نپذیرفته است.

جلفا (گردشگری شهری)

امروزه، گردش در شهرهای تاریخی و بازدید از اماکن تاریخی، فرهنگی، مذهبی، تجاری، سیاسی و نظایر آن به دلیل تمرکز امکانات رفاهی در شهرها از رونق و گسترش فراوانی برخوردار است. با عنایت به این مطلب و با توجه به شهرسازی جلفا که با دقتی فراوان و به شکلی منطقی طراحی شده این منطقه توان آن را دارد که به منزله یک محور گردشگری مورد توجه قرار گیرد.

در حال حاضر، جلفا از نظر سیمای شهری، زیباسازی و عمران شهری از برترین مناطق اصفهان محسوب می شود، خصوصاً آنکه در ساحل زیبا و در عین حال پرازدحام زاینده رود قرار گرفته که این ویژگی از قوت های این منطقه در جهت ایجاد محور گردشگری در آن به حساب می آید [13].

به دلیل حفظ بخش عمده ای از بافت سنتی جلفا گردشگران، خصوصاً گردشگران خارجی، می توانند در قالب گردش های دسته جمعی همراه با راهنماهای گردشگری به صورت پیاده، و نه با اتومبیل، در این منطقه زیبا و تاریخی تردد و از کلیساها، بازار، میدان ها، محله های قدیمی و

مدارس قدیم و جدید جلفا بازدید کنند و به راحتی با مردم جلفا، خصوصاً در فصل های پررونق گردشگری اصفهان، ارتباط برقرار کنند. این مسئله می تواند علاوه بر سودآوری و کسب منافع اقتصادی برای مردم محلی تعاملی فرهنگی میان جامعه کوچک میزبان و انبوه گردشگر داخلی و خارجی برقرار سازد [14].

گردشگری فرهنگی (جاذبه های فرهنگی)

با توجه به اینکه ارمنیان تاجران ماهر و در عین حال درستکار بودند شاه عباس اول صفوی مهم ترین و پرسودترین تجارت عصر صفوی را، که در انحصار شاه بود؛ یعنی، خرید و فروش بین المللی ابریشم را به آنان سپرد. به این ترتیب، تجار ارمنی در طول نزدیک به دو قرن به سرتاسر جهان متمدن آن عصر تردد داشتند و آثار فرهنگی مهمی را در زمینه های گوناگون گرد آوردند که هم اینک در موزه کلیسای وانک، از بزرگ ترین موزه های ارمنیان در جهان، نگهداری می شود [15]. این موزه از مهم ترین جاذبه های گردشگری فرهنگی جلفا به حساب می آید که توان جذب گردشگر فرهنگی را دارد.

همچنین جلفا دارای کتابخانه ای غنی با بیش از صد هزار جلد کتاب است که بخش عمده ای از آنها، حدود پنج هزار نسخه، نسخ خطی ای گران بها، خصوصاً اسنادی مهم درباره جلفا از بدو تأسیس تا به امروز هستند که در نوع خود کم نظیرند [16] و جاذبه هایی ارزشمند برای گردشگرانی محسوب می شوند که به تاریخ، ادبیات و هنر مقصد گردشگری انتخابی خود علاقه مندند.

جاذبه های فرهنگی جلفا به این موارد ختم نمی شود. هنرهای دستی و سنتی جلفا، همانند هنرهای سنتی اصفهان، زبانزد خاص و عام اند. هنرمندان ارمنی جلفا در هنرهایی نظیر نقاشی دیواری، نقاشی تابلوهای مختلف، تزیین کتاب های مذهبی، فلزکاری، طلاکاری، دوخت و تزیین پارچه های زینتی و نظایر آن بسیار مهارت داشتند. بسیاری از هنرهای مذکور تا به امروز باقی مانده اند اما برخی از آنها با کمال تأسف در حال زوال اند [17]. با توسعه گردشگری فرهنگی هنرهای دستی و سنتی جلفا می توانند به منبعی برای کسب درآمد ساکنان محلی تبدیل شوند و در عین حال این مسئله می تواند به حفظ و تداوم این هنرها در میان نسل های آینده ساکنان محلی منجر شود.

بدون شک، جلفای امروزی را نمی توان یک منطقه بزرگ مسکونی ارمنی نشین مستقل از اصفهان پنداشت. جلفای زیبای امروز با مساحتی در حدود ۱۸۷ هکتار از مناطق زیبای شهر افسانه ای اصفهان به شمار می آید.

این منطقه زیبا با تمامی مشخصاتی که از آن یاد کردیم می تواند به منزله یک محور گردشگری نقشی مهم در توسعه گردشگری فرهنگی در سده بیست و یکم ایفا کند.

با توجه به اینکه صنعت گردشگری دارای منابعی پایان ناپذیر است و در حال حاضر سیصد میلیون نفر در جهان در بخش های مختلف آن در حال فعالیت اند به زودی و در کمتر از یک دهه به صنعت اول جهان در سده بیست و یکم تبدیل خواهد شد. ایران با داشتن امکانات بالقوه قوی در این زمینه از یک سو می تواند با توسعه این صنعت درآمدی سرشار نصیب خود سازد و از سوی دیگر از این صنعت به منزله موثرترین ابزار برای حفظ فرهنگ غنی خود در برابر موج جهانی شدن بهره جوید.

جلفای اصفهان و تاریخ مردمش عبارت است از تلاش مستمر و بی وقفه مردمانی که در طول بیش از چهار قرن نه تنها توانسته اند هویت خود را به منزله یک ایرانی حفظ کنند بلکه سهمی عمده در رشد و اعتلای این هویت در فلات تمدن ساز مرکزی ایران داشته اند. بنابراین به نظر می رسد باید با یک برنامه ریزی منسجم و دقیق در جهت ایجاد و گسترش زیرساخت های گردشگری در این محور نظیر ایجاد واحدهای اقامتی، دفترهای خدمات مسافرتی، بنگاه های کرایه اتومبیل و توسعه صنایع دستی محلی از یک سو در جهت رونق اقتصادی محلی و از سوی دیگر در حفظ فرهنگ کهن این محدوده خصوصاً حفظ آثار و ابنیه فرهنگی و تاریخی آن، که شدیداً هم در معرض آسیب اند، کوشش کرد. تلاش در جهت تحقق این امور سبب رشد اقتصاد، حفظ آثار و ابنیه و جلوگیری از کوچ مردم محلی خصوصاً جوانان خواهد شد.

و بالأخره اینکه با اطمینان از اینکه گردشگری خصوصاً گردشگری فرهنگی به دنبال گسترش صلح، آسایش جهانی، تعامل فرهنگی میان ملت ها و احترام به فرهنگ های محلی است برای رسیدن به تعامل فرهنگی نیز باید به دنبال گسترش این صنعت بود.

منابع:

آمار ارائه شده از سوی اداره ثبت آثار تاریخی سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان اصفهان، ۱۳۸۵.
اسماعیلی، رضا، و دیگران. طرح جامع شناخت محورهای گردشگری شهر اصفهان. تهران: سازمان میراث فرهنگی و گردشگری کشور، ۸۶ - ۱۳۸۵.

امیری، شهرام. ((جلفای اصفهان از صفویه تا قاجاریه)). پیمان. ش ۳۰. زمستان ۱۳۸۳: ۱۰۱ - ۱۱۶.

امیری، شهرام. ((جلفای اصفهان)). دایره المعارف جهان اسلام، ج ۳، ص ۵۵۸.

امیری، شهرام. ((سفرهای نوروزی و نقش آن در توسعه صنعت گردشگری))، در همایش منطقه ای توریسم موانع رشد، توسعه (۱۳۸۴)، مجموعه مقالات و سخنرانی های ارائه شده. اصفهان: دانشگاه آزاد اسلامی واحد سلولرجان، [۵ مهر] ۱۳۸۴.

بوزند، پاستوس. تاریخ ارمنیان. ترجمه گارون سارکسیان. تهران: نایبری، ۱۳۸۳.

دروهانیان، هاروتون. تاریخ جلفای اصفهان. ترجمه لئون میناسیان و محمد علی موسوی فریدنی. اصفهان: [بی نا]، ۱۳۷۹.

زرگریان، سونا. کتابخانه کلیسای وانک، اصفهان. مصاحبه، دی ۱۳۸۴.

سیوری، راجر. ایران عصر صفوی. ترجمه کامبیز عزیزی. تهران: پازنگ، ۱۳۶۹.

عسگری، عبدالرضا. طراحی مجموعه فرهنگی جلفای اصفهان. قزوین: دانشگاه بین المللی امام خمینی، ۱۳۸۰.

کازرونی، شهرزاد. گزارش بررسی تحول تاریخی جلفای اصفهان. اصفهان: دانشکده پردیس، ۱۳۶۹.

مسعود، محمد. راهنمای گردشگری شهرستان های استان اصفهان. اصفهان: سازمان ایرانگردی و جهانگردی، ۱۳۸۲.

میناسیان، لئون. اولین چاپخانه ایران و فهرست چاپخانه های اصفهان. اصفهان: [بی نا]، ۱۳۷۹.

میناسیان، لئون. راهنمای جلفای اصفهان. اصفهان: [بی نا]، ۱۳۷۶.

پی نوشت ها:

- 1- دانشجوی دکترای تاریخ
۲. محمد مسعود، راهنمای گردشگری شهرستان های استان اصفهان (اصفهان: سازمان ایرانگردی و جهانگردی، ۱۳۸۲)، ص ۲.
- 3- شهرام امیری، ((سفرهای نوروزی و نقش آن در توسعه صنعت گردشگری))، در همایش منطقه ای توریسم موانع رشد، توسعه (مهرماه ۱۳۸۴)، مجموعه مقالات و سخنرانی های ارائه شده (اصفهان: دانشگاه آزاد اسلامی واحد سلولرجان، [1384]، ص ۱۱۹).
- 4- آمار ارائه شده از سوی اداره ثبت آثار تاریخی سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان اصفهان، ۱۳۸۵.
- 5- برای اطلاع بیشتر از تاریخ ارمنیان ن.ک: پاستوس بوزند، تاریخ ارمنیان، ترجمه گارون سرکیسیان (تهران: نایبری، ۱۳۸۳).
- 6- برای اطلاع بیشتر از وضعیت ارمنیان جلفای ارس و کوچ ارمنیان ن.ک: هاروتون دروهانیان، تاریخ جلفای اصفهان، ترجمه لئون میناسیان و محمد علی موسوی فریدنی (اصفهان: بی نا، ۱۳۷۹).
- 7- ن.ک: عبدالرضا عسگری، طراحی مجموعه فرهنگی جلفای اصفهان (قزوین: دانشگاه بین المللی امام خمینی، ۱۳۸۰)، ص ۱۰.
- 8- دروهانیان، همان، ص ۶۵.
- 9- شهرزاد کازرونی، گزارش بررسی تحول تاریخی جلفای اصفهان (اصفهان: دانشکده پردیس، ۱۳۶۹)، ص ۲۵.
- 10- شهرام امیری، ((جلفای اصفهان از صفویه تا قاجاریه))، پیمان، ش ۳۰ (زمستان ۱۳۸۳): ۱۰۹.
- 11- رضا اسماعیلی و دیگران، طرح جامع شناخت محورهای گردشگری شهر اصفهان (تهران: سازمان میراث فرهنگی و گردشگری کشور، ۸۶ - ۱۳۸۵)، ص ۲۰۱.
- 12- شهرام امیری، ((جلفای اصفهان))، دایره المعارف جهان اسلام، ج ۳، ص ۵۵۸.
- 13- طی سال های ۸۵ - ۱۳۸۲ مصوبات مهمی در شورای عالی زیباسازی اصفهان برای بازسازی و مرمت خانه ها، کف سازی معابر و ساخت تندیس بزرگان جلفا به تصویب رسیده است.
- 14- اسماعیل و دیگران، همان، ص ۲۰۵.
- 15- ن.ک: راجر سیوری، ایران عصر صفوی، ترجمه کامبیز عزیزی (تهران: پازنگ، ۱۳۶۹)، ص ۱۷۵.
- 16- مصاحبه با سونا زرگریان، کتابخانه کلیسای وانک، اصفهان، دی ۱۳۸۴.
- 17- درباره هنرها و صنایع ارمنیان ن.ک: لئون میناسیان، راهنمای جلفای اصفهان (اصفهان: بی نا، ۱۳۷۶)؛ همو، اولین چاپخانه ایران و فهرست چاپخانه های اصفهان (اصفهان: بی نا، ۱۳۷۹).